

ЭССЕ – ЁЗМА ЮРИДИК НУТҚНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛИ СИФАТИДА

Умида Рамазоновна ПЎЛАТОВА

доценти в.б.

Тошкент давлат юридик университети

Тошкент, Ўзбекистон

pulatovau@mail.ru

Аннотация

Ушбу мақолада ёзма нутқ, унинг хусусиятлари, шунингдек, эссе ёзиш орқали талабаларнинг ёзув кўникмаларини шакллантириш масалалари муҳокама қилинади. Мақолада талабаларни ёзма фикрлаш, мулоҳаза юритиш ва умумлаштиришга ундайдиган ҳамда бадий асарлар асосида ишлаб чиқилган топшириқларга мисоллар келтирилган, шунингдек, уларни тузишда эътибор бериш керак бўлган жиҳатлар ёритилган.

Таянч сўзлар: ҳуқуқшунослик, матн, эссе, юристнинг ёзма нутқи, ёзиш малакасини ривожлантириш, бадий асарлар.

ЭССЕ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ПИСЬМЕННОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Умида Рамазоновна ПУЛАТОВА

И.о.доцент

Ташкентский государственный юридический университет

Ташкент, Узбекистан

pulatovau@mail.ru

Аннотация

В данной статье рассматривается письменная речь, ее особенности, а также вопросы формирования у студентов навыков письменной речи посредством выполнения заданий в виде написания эссе. В статье приводятся образцы таких заданий, которые побуждают студентов к размышлению, рассуждению, аргументированию и обобщению мыслей в письменной форме, а также задания, разработанные на основе художественных произведений; аспекты, на которые следует обратить внимание при их составлении.

Ключевые слова: юриспруденция, текст, эссе, письменная речь юриста, формирование навыков письменной речи, художественные произведения.

Замонавий юқори малакали мутахассис саводли оғзаки нутққа эга бўлиши билан бир қаторда, ўз фикрларини ёзма равишда ифодалашда ҳам мукамал маҳоратга эга бўлиши керак. Чунки унинг касбий фаолиятида тиббиёт, филология, юриспруденция ва бошқа кўплаб соҳаларда расмий мазмундаги

матнларни тузиш, бланк қоғозларида ва кўпинча эркин шаклда турли ҳужжатларни расмийлаштириш талаб этилади.

Юридик соҳа вакили ўз касбий фаолиятини асосан давлат номидан амалга оширади. Шу боис унинг келгуси фаолиятини расмий ҳужжатларсиз, мулоқот маданиятисиз тасаввур этиб бўлмайди. Афсуски, ҳар бир мутахассис бундай маҳоратга эга эмас. Бу зарурий кўникма бўлиб, уни университетда изчил шакллантириш, мақсадли равишда ривожлантириш керак, шунда мутахассис ўз касбий мажбуриятларини амалда қўллаб, турли мазмундаги матнларни тузиш билан боғлиқ вазифаларни мустақил равишда ҳал қила олади ва фикрларини ёзма равишда тақдим эта олади.

Замонавий ҳуқуқшунослар нутқ маданиятини чуқур эгаллаб, айниқса, ўз фикрини ёзма нутқ орқали юқори савияда баён эта олишлари зарур. Юридик тизим вакиллари асосан расмий доирада давлат номидан иш кўради. Бинобарин, уларнинг келгуси фаолиятини расмий ҳужжатларсиз, мурожаат маданиятисиз тасаввур этиб бўлмайди.

Хўш, ёзиш нимани англатади? Лингвистик адабиётларда ушбу тушунчани очиб берадиган кўплаб жавоблар мавжуд. Масалан, "Психологик луғат"да шундай дейилган: "Ёзма нутқ – нутқ товушларини етказиш учун график белгилардан фойдаланадиган нутқнинг махсус тури".

"Амалий психологнинг луғати"да шундай дейилган: "Тил тузилмаларини, биринчи навбатда, ёзма матн шаклида визуал тарзда идрок этилган барқарор фиксацияга асосланган нутқ. Бу тўғридан-тўғри (учрашув пайтида эслатма алмашиш) ва кечиктирилган (хат) ҳолатда содир бўлади ва сезиларли вақт кечикиши билан хабарларни узатиш мумкин бўлади.

Л.С.Выготскийнинг луғатида шундай фикрлар бор: "Ёзма нутқ оғзаки нутқнинг товуш ва сўзларини шартли равишда белгиловчи белгилар тизимидан иборат бўлиб, улар ўз навбатида реал предметлар ва муносабатларнинг белгиларидир". Рус тилининг стилистик энциклопедик луғати ёзма нутқ махсус

график белгилар (ёзув белгилари) ёрдамида қоғозда (пергамент, қайин қобиғи, тош ёки бошқа ҳар қандай сирт) тасвирланган нутқ эканлигини таъкидлайди [1].

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда ва ушбу муаммони ўрганишда ўз тажрибамизга таянган ҳолда, биз ёзма нутқни – бу иншо, ривоят, ёзувчининг тартибли шаклда баён этилган фикрлари, муаллифнинг маълум бир мавзу бўйича мулоҳазалари, ички нутқни қоғозга ўтказилган шакли, деб таъкидлашимиз мумкин. Бу кенг дунёқарашга эга, мавзунини чуқур биладиган, фикрларини изчил ифодалаш ва уларни боғлаш қобилиятига эга бўлган муаллифнинг фикрлаши, фикрлаш позицияси, ўз нуқтаи назарини асосли баён қила олиши, тилни ва унинг функционал услубларини билиши, тил конструкцияларини вазиятга, услубга мувофиқ танлаши, алоҳида техник талаблар ва дизайнни ўзида акс эттирувчи нутқни туза билиши билан боғлиқ бўлган мураккаб фаолиятдир.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ёзма нутқ барча функционал соҳаларда мулоқот қилиш учун зарурдир: илмий (монография, мақола, дарслик ва бошқа жанрлар билан боғлиқ ишлар), расмий (қонунлар, фармонлар, қарорлар, шартномалар, баёнотлар ва бошқалар), публицистик (газета, журналлардаги мақолалар), бадиий адабиёт (адабий асарлар), сўзлашув (эслатмалар, шахсий хатлар). Илмий, публицистик, расмий иш матнлари, асосан, адабий тилни ёзма равишда амалга ошириш асосида шаклланади. Ёзма нутқ шакллари орасида бадиий адабиёт ҳам мавжуд [2].

Ёзма нутқнинг юқорида санаб ўтилган хусусиятлари, шунингдек, 1-курс талабаларининг ёзма ишларини таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатдики, кўпчилик талабалар ёзма равишда фикр юрита олмайдилар, гапларни параграфларга бирлаштира олмайдилар, уларни матнда ажратиб кўрсата олмайдилар. Матн мантиғи ва композициясига амал қилиш эса самарали ўқув дастурини яратиш, шунингдек, амалий машғулотларни ташкил этиш ва ўқувчиларнинг ёзиш кўникмаларини ривожлантириш бўйича топшириқларни ишлаб чиқиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Бўлажак ҳуқуқшунослар агар суд томонидан тайёрланган қарор етарли даражада асосланмаган бўлса, унда ҳужжатнинг мазмуни ноаниқ бўлиб қолишини билишлари керак.

Шунинг учун амалий машғулот дарсларида талабаларга матн назариясини ўзлаштириш муҳимлигини кўрсатиш, уни яратиш бўйича олган билимларидан онгли равишда фойдаланишига эришиш керак, матн қуриш қонуниятларини ўрганиш эса ўз навбатида, изчил ёзма нутқни шакллантириш қоидаларини ўрганишга ёрдам беради. “Юристининг ёзма нутқи” ўқув модулида айнан шу вазифаларни бажариш кўзда тутилган.

Ушбу модулнинг мақсади талабаларнинг юридик ёзма нутқни ўзлаштириш бўйича касбий малакаларини ривожлантириш, унинг асосий тушунчалари ва хусусиятларини билиш, грамматика ва услубият талабларига мувофиқ тарзда ўз фикрларини ёзма баён қилиш ва асослай олишнинг амалий кўникмаларини ривожлантиришдан иборат. Бундан ташқари, талабаларни мантикий-семантик қурилиш қоидаларига риоя қилишга ўргатиш, шунингдек, адабий тил меъёрларига мувофиқ матн яратиш учун зарур бўлган тил воситаларини оптимал танлаш қобилиятини шакллантириш; ёзма нутқ маданияти даражасини ошириш; бадиий адабиётни ўрганиш орқали уларнинг ёзма нутқини шакллантириш кўзда тутилган.

Ушбу мақсадни амалга ошириш учун модул дастурига қуйидаги мавзулар киритилган: “Адабий тил нормалари аспектида ёзма нутқ маданияти”, “Матн тушунчаси. Матн турлари”, “Матн тузилиши: кириш ва хулоса. Асосий қисм”, “Ёзма иш турлари (диктант, тақдимот, композиция ёзишга қўйиладиган талаблар; конспект, иншо, аннотация, тақриз ёзишга қўйиладиган талаблар)”, “Кейс тадқиқотининг хусусиятлари” (вазиятли топшириқлар).

“Вазият топшириқларини тўғри ва тушунарли тақдим этиш”, “Ёзма ҳуқуқий нутқнинг коммуникатив фазилатлари”, “Юридик тил рус адабий тилининг ажралмас қисми сифатида”, “Юридик тилнинг ўзига хос хусусиятлари

ва унинг турлари", "Ҳуқуқий тилининг нормалари ва усуллари. Электрон матнни лойиҳалаш», «Тадбиркорлик ҳужжатларини лойиҳалаш қоидалари. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг лингвистик хусусиятлари», "Иш қоғозларини ёзишга қўйиладиган талаблар", шунингдек, бир қатор бадиий асарларни ўрганиш, уларнинг мазмунига кўра муаммоли топшириқлар шаклида вазифалар ишлаб чиқилган.

Ҳар бир мавзунини ўрганиш ёзма топшириқ – эссе ёзиш билан мустаҳкамланади. Бизнинг фикримизча, ушбу муаммони ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Шундай қилиб, эссени топшириқ турларидан бири сифатида ўқув жараёнига киритишнинг долзарблигини кўриб чиқайлик. Эссе ёзишнинг бош мақсади мустақил ижодий фикрлаш ва ўз фикрларини баён этиш кўникмаларини ривожлантиришдан иборат. Эссе ёзиш жуда фойдали, чунки у муаллифга ўз фикрларини аниқ ва малакали шакллантириш, маълумотни тузиш, асосий тушунчалардан фойдаланиш, сабаб-натига муносабатларини ажратиш кўрсатиш, тажрибани тегишли мисоллар билан ифодалаш ва ўз хулосаларини муҳокама қилишга ўрганиш имконини беради.

Эссе ёзиш шаклида амалий топшириқларни бажаришга киришишдан олдин талабаларни назарий қисм билан таништириш тавсия этилади. Шунга кўра, талабаларга эссе нима эканлигини, унга қандай талаблар қўйилиши, бир эсседа қанча масала ёритилиши, ўз фикрини қандай ифодалашини, уларни умумлаштириб, хулоса чиқаришини ўргатиш керак. Талабалар ушбу ва бошқа саволларга жавоб олгандан сўнггина сиз амалий қисмга ўтишингиз мумкин.

Амалий машғулотларда қўйилган мақсадга эришиш учун уй вазифалари сифатида талабаларга муаммоли топшириқларни таклиф қилиш мумкин, бунда улар жавоб (ечим) топиш орқали фикр ва мулоҳаза юритадилар, таҳлил қиладилар, айтилганларни исботлаш, умумлаштириш ва хулоса чиқаришга ҳаракат қиладилар.

Шуни таъкидлаш керакки, топшириқларни ишлаб чиқиш ва танлашда талабаларнинг ёши, уларнинг қизиқишлари, дунёқараши ва таклиф этилаётган мавзу бўйича хабардорлик даражасини ҳисобга олиш керак.

Масалан:

1. Келажакда талабалар уйда компьютер ёки телевизор каби технологиялар орқали ёки анъанавий тарзда – таълим муассасаларида таълим шаклини танлаш имкониятига эга бўладилар.

Қайси йўлни танлаган бўлардингиз ва нима учун? Жавобингизни мисоллар билан асосланг.

2. Баъзилар бўш вақтни ўқиш ёки бошқотирма ечиш каби ақлий қобилиятни яхшилайдиган машғулотларга сарфлаш муҳим деб ўйлашади. Бирок, бошқа одамлар бўш вақтда мия дам олиши керак деб ҳисоблашади.

Қайси фикрни мақуллайсиз? Жавобингизни мисоллар билан асосланг.

3. Бугун биз компьютер технологияларига қарам бўлиб қолдик. Улар бизнесда, касалхоналарда, барча иш жараёнларида ва ҳатто самолётларда ҳам қўлланилади. Бу келажакда нимага олиб келиши мумкин? Компьютерга қарамлик ижобий омил ҳисобланадими?

Фикрингизни билдиринг. Жавобингизни мисоллар билан асосланг.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, талабаларга ҳаётий тажриба ёки билимнинг камлиги туфайли мазмунини очиб бера олмайдиган ёки ушбу йўналишда тадқиқот олиб боришда қийналадиган топшириқларни бериш тавсия қилинмайди.

Модулнинг тематик режасига киритилган бадиий асар асосида эссе ёзиш учун қуйидаги вазифани таклиф этишимиз мумкин. Талабаларнинг бўлажак касбий хусусиятларидан келиб чиқиб, уларнинг дунёқарашини кенгайтирадиган, ўз касбига йўналтирилган бадиий асарларни танладик: "Жиноят ва жазо" (Ф.Достоевский), "Венециялик савдогар" (В.Шекспир), "Кукарача" (Н.Думбадзе) ва бошқалар.

Масалан:

1. Бадиий асарларни ўқиётганда биз беихтиёр муаллиф таърифлаган барча ҳаракатларининг пассив иштирокчисига айланиб қоламиз, уларга нисбатан ҳамдардлик ёки бошқа ҳис-туйғуларни уйғотадиган қаҳрамонларга дуч келамиз. Ф.Достоевскийнинг “Жиноят ва жазо” асарининг бош қаҳрамони Р.Раскольниковга муносабатингиз қандай? Раскольниковнинг шахсияти сизда ҳамдардлик ва меҳр уйғотадими? Нега? Фикрларингизни ёзма равишда баён қилинг. Жавобингизни асосланг.

2. Юриспруденсияда мутлақ кучга эга бўлган қоида мавжуд: агар бир шахс бошқасига бирор нарсани амалга ошириш ҳуқуқини берса, бу ҳуқуқ иккинчи шахсга ушбу ҳуқуқдан фойдаланиш учун ҳамма нарсани қилишга имкон беради. Мисол учун, агар кимгадир қудуқдан сув олиш ҳуқуқи берилса, шунга кўра, унга ушбу қудуқ эгасининг ерида юришга рухсат берилади.

В.Шекспирнинг “Венециялик савдогар” асарида бу қоида инсоний тамойилларга зид келади. Фикрингизни билдиринг. Жавобингизни асосланг.

3. Н.Думбадзенинг “Кукарача” қиссасида округ милиция инспектори адолатли, ғамхўр ва хушмуомала инсон сифатида тавсифланади, шунинг учун уни кекса ҳам, кичик ҳам ҳурмат қилади.

Унинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими сифатидаги фаолиятига ижтимоий-ҳуқуқий баҳо беринг. Кукарача сизда қандай таассурот қолдирди? Фикрингизни билдиринг. Жавобингизни асосланг.

Талабалар томонидан бундай топшириқларни доимий равишда бажариш ўқитувчидан ўз ишлари бўйича тузатишлар ва шарҳлар шаклида фикр билдиришни талаб қилади, бу эса талабалар томонидан йўл қўйилган хатоларни босқичма-босқич бартараф этишни назарда тутди ва уларнинг ўз мақсадларига эришишларига имкон беради.

Хулоса қилиб айтганда, тажрибалар шуни кўрсатмоқдаки, самарали ўқув дастурини яратиш, тегишли вазифаларни ишлаб чиқиш, хусусан, ўқув

машғулотларига эссе ёзиш шаклидаги топшириқларни киритиш, талабаларнинг ёзма ишларини текшириш, хатоларини тўғрилаш ва шарҳлаш каби жараёнлар талабаларнинг ёзиш кўникмаларини шакллантиришга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. URL: <https://vocabulary.ru/termin/rech-pismennaja.html>

2. URL:

<https://sanstv.ru/dict/%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%8C>